

ho před jednáním svými praktickými příkazy čistý nárok povinnosti (u TOMÁŠE: *bonum universale* na rozdíl od *bonum sensibile*). Požaduje, abych se jím (svědomím) jakožto čistou rozumovou vůlí řídil ve své empirické jednající vůli. Po jednání svědomí ospravedlňuje nebo odsuzuje tím, že poukazuje na vztah uskutečněného jednání k mé odpovědnosti a konfrontuje mě na základě mravní kvality jednání s mou morální hodnotou.

4.2 Lex naturalis (přirozený zákon)

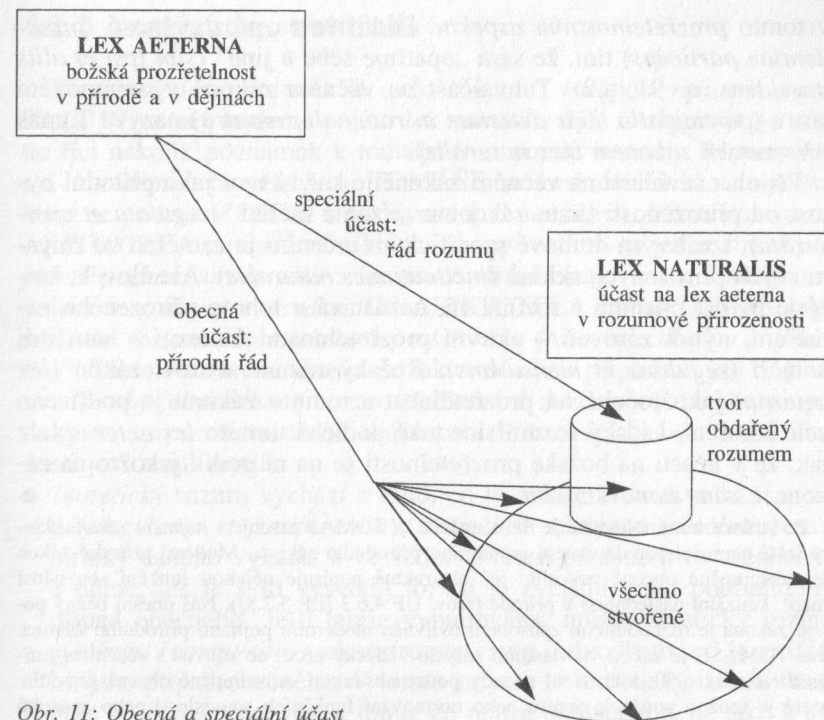
V takzvaném traktátu o zákoně pojednává TOMÁŠ v Teologické sumě (I–II, 90–108) o základních otázkách svědomí v kontextu rozsáhlé analýzy pojmu zákona (*lex*). Toto pojednání je zasazeno do teologických souvislostí. Pokusíme se ukázat, jaký pojem svědomí je tu obsažen.

4.2.1 Lex naturalis jako účast na lex aeterna

TOMÁŠ zkoumá mravní a právní řád se zřetelem k metafyzickému, event. teologickému pojmu věčného zákona (*lex aeterna*). Ten je definován jako *plán Boží moudrosti, pokud řídí všechno jednání a všechny pohyby* (*ratio divinae sapientiae, secundum quod est directiva omnium actuum et motionum*, STh I–II, q. 93, a.1). „Jednáním“ (*actus*) se rozumí oblast lidské praxe a lidských dějin, „pohyby“ (*motiones*) oblast přírody. Obě oblasti jsou podřízeny plánu božské prozřetelnosti (*providentia*), a tak mají účast na věčném zákoně, ale každá jiným způsobem. Proto rozlišujeme dva způsoby účasti na věčném zákoně, účast *obecnou* a *speciální* (q. 93, a.6).

(1) *Obecná účast*. Všichni tvorové mají podíl na věčném zákoně v tom smyslu, že na základě stvoření mají určitou *substanciální formu* (srov. ÚF 3.2.3 [EP 2.2.3]), která je *vnitřním hybným principem* (*interius principium motivum*) jejich akcí a reakcí. Z této substanciální formy vyplývají určité *přirozené sklony* (*inclinationes naturales*) tvorů, kteří na jejich základě směřují ke svým druhově specifickým, přirozeným cílům.

Smysl toho, co TOMÁŠ myslí oním „vnitřním hybným principem“, snadno nahléd-

Obr. 11: Obecná a speciální účast

neme, když pomyslíme na druhově specifické vybavení, pudovou strukturu a instinktivní zaměření zvířat. Živočichové jsou podle svého druhu a podle svého druhově specifického prostředí zaměřeni na určité činnosti a cíle (pavouk např. na stavbu pavučiny a chytání hmyzu) a svým takto fixovaným „přirozeným“ chováním (jež zkoumají etologové) realizují životní proces, který se začleňuje do širších přírodních kontextů (např. ekosystémů). Tento vnitřní hybný princip druhově specifického reagování a konání existuje podle TOMÁŠE v celém stvoření. Každý tvor je na základě svého druhově specifického určení zaměřen na své přirozené cíle, ať jde o anorganické substance nebo o člověka. Filosofickým pozadím celého tohoto uvažování je ARISTOTELOVA teorie substance, entelechie a teleologie (srov. ÚF 3.4.4.2 [EP 2.4.4.2]).

(2) *Speciální účast*. Obecnou účast na věčném zákoně mají i tvorové obdařeni rozumem. Ale kromě toho se na něm podílejí *speciálním způsobem ve svém rozumu*. Viděli jsme, že věčný zákon je v *božském rozumu* jako projekt, plán prozřetelnosti ve vztahu k dění v přírodě a v dějinách. Lidský (stvořený) rozum má účast na *lex aeterna* právě

v tomto *prozřetelnostním* aspektu. Podílí se na prozřetelnosti (*providentiae particeps*) tím, že sám „opatrjuje sebe a jiné“ (*sibi ipsi et aliis providens*, q. 91, a.2). Tuto účast na věčném zákoně v rozumovém tvoru (*participatio legis aeternae in rationali creatura*) nazývá Tomáš *přirozeným zákonem* (*lex naturalis*).

Při obecné účasti na věčném zákoně je každý tvor jako přírodní bytost od přirozenosti tímto zákonem „řízen a měřen“ (*regulata et mensurata*), tzn. svým druhově specifickým určením je zaměřen ve smyslu svých přirozených sklonů (*inclinationes naturales*). Ale člověk, který je bytost přírodní a rozumová, nezůstává u tohoto přirozeného zaměření, nýbrž zároveň – aktivní prozřetelnostní činností – sám řídí a měří (*regulans et mensurans*). Božský rozum stanoví zákon (*lex aeterna*) jakožto obecná prozřetelnost a tomuto zákonu je podřízeno celé stvoření. Lidský rozum sice také podléhá tomuto *lex aeterna*, ale tak, že v účasti na božské prozřetelnosti se na ní podílí jakožto na zákonu a sám stanoví zákon.

Po stránce terminologické je třeba uvážit, že TOMÁŠ pracuje s *pojmem zákona*, který ještě neprošel paradigmatem moderního přírodního zákona. Moderní přírodní zákon je subsumpčně obecné pravidlo, jež abstraktně popisuje nějakou funkční souvislost (např. kauzální následnost) v přírodě (srov. ÚF 4.6.3 [EP 5.2.3]). Náš dnešní běžný pojem zákona je rozhodujícím způsobem ovlivněn moderním pojmem přírodního zákona. Pro TOMÁŠE je zákon ve vlastním smyslu vždycky něco, co souvisí s rozumem (*aliquid rationis*, q.90, a.1). Není to tedy pouze abstraktní, subsumpčně obecné pravidlo, které je možno použít k popisu nebo normování funkčních souvislostí nebo způsobů chování. Jako něco rozumového je zákon primárně pravidlem a mírou (*regula et mensura*) v řídící a odměřující rozumové bytosti. Proto aktivní ráz přirozeného zákona přísluší pouze člověku, ne nerozumným tvorům. Nerozumný tvor je – jsa řízen a měřen – věčnému zákonu podroben. Kdybychom tomášský *lex naturalis* chápali ve smyslu paradigmatu moderního přírodního zákona, rozuměli bychom mu nesprávně.

Když ztlumíme velkolepý teologicko-metafyzický kontext, jde o tento základní filosofický obsah: Všechny bytosti, i člověk, jsou začleněny do systému předem daných, druhově specifických, přirozeně ne-libovolných daností, z nichž vyplývají (podle druhu) určité přirozené sklony (*inclinationes naturales*) ve smyslu přirozených nutností, způsobů chování, potřeb, ev. pudů. Člověk jako rozumová bytost však u těchto daností nezůstává, nýbrž je schopen sám vykonávat svým rozumem prozřetelnost pro sebe a pro jiné a dávat si zákon jednání. V tomto smyslu je na základě rozumu *sám sobě zákonem*.

4.2.2 Analýza *lex naturalis*

Tomášský *lex naturalis* je „věc rozumu“ (*aliquid rationis*, srov. 90,1). Dříve než budeme pojem *lex naturalis* dále analyzovat, je nutno říci několik poznámek k tomášskému pojmu rozumu. Rozum (*ratio, intellectus*) člověka je u TOMÁŠE striktně duchovní schopnost, která se podstatně liší od smyslovosti (*vis sensitiva*). V návaznosti na ARISTOTELA pokládá za základní úkony rozumu na jedné straně *pojmové poznání universálií* a na druhé straně spojování a rozdělování pojmů v *soudu a v úsudku*. Od ARISTOTELA přejal TOMÁŠ také rozlišení rozumu *teoretického* a *praktického* (*ratio speculativa et practica*). Tento rozdíl charakterizuje takto: V obou případech jde o *zprostředkování obecného* a o *zprostředkování zvláštního*, daného empiricky ve smyslově založené zkušenosti. Přitom se u obou druhů činnosti jeví tento rozdíl:

- *Teoretický* rozum vychází z toho, co je zvláštní, dané ve zkušenosti (*singularia et contingentia*), a snaží se analýzou (*resolutio*) empiricky daného vykázat a ve vědecké teorii představit to všeobecné a nutné, jež je s to vysvětlit to, co je zvláštní, jako podřaditelný případ obecného. Je-li teorie vybudována, může teoretický rozum syntézou (*compositio*) rekonstruovat, resp. odvodit to, co je zvláštní, jako případ obecného. V tomto smyslu se teoretický rozum vztahuje ke skutečnosti jako k tomu, co pouze představuje, ne jako k tomu, co vytváří (*est apprehensiva solum rerum*, II–II, q.83, a.1).
- *Praktický* rozum se naproti tomu vztahuje k jednání. Tedy skutečnost nejen představuje, ale směřuje k její změně (*non solum apprehensiva, sed etiam causativa*). Při tom mu jde o správnost konkrétní praxe. Vychází z obecného a nutného, totiž z prvních praktických principů (srov. 4.1.1). Tyto principy konkretizuje cestou syntézy (*compositio*) směrem k empirickým danostem situace, v níž se jednání děje. Při syntéze praktický rozum předpokládá rozum teoretický. V 4.1.1 jsme viděli, že vztahuje vědění zvané *sapientia* a *scientia*, jež TOMÁŠ přiřazuje teoretickému rozumu, v praktickém zaměření na situaci.

Koncretizování praktického rozumu ovšem neprobíhá tak hladce jako subsumpce zvláštního pod obecné v případě teoretického rozumu. Zvláštní složitost situačních typů a situací nabývá se zřetelem k praxi zcela jiné váhy než v případě teorie. Později uvidíme, jakou úlohu proto TOMÁŠ přisuzuje rozumnosti (opatrnosti, *prudentia*) jako základní ctnosti.

Úkolem rozumu je postupovat od obecného k zvláštnímu (*ex communibus ad propria*). Po této stránce však je tomu jinak s rozumem teoretickým (spekulativním) než s rozumem praktickým. Neboť teoretický rozum se zabývá především tím, co je nutné a nemůže být jinak. Proto se pravda bez jakéhokoli nedostatku nachází v konkrétních závěrech. Ale praktický rozum se zabývá věcmi nahodilými, k nimž patří lidské skutky. je-li tedy [pro praktický rozum] určitá nutnost v obecných věcech, čím více se sestupuje ke konkrétním aplikacím, tím spíše se nachází nedostatek. (I–II, q.94, a.4)

Rozum, o němž jde v *lex naturalis*, je zjevně primárně rozum praktický. Pokud při tom jde o jednotlivý praktický rozum, jenž uvažuje, které konkrétní jednání je správné a dobré, můžeme ho nazvat *svědomí*. Tomášský pojem *lex naturalis* budeme analyzovat ve dvou etapách a budeme se při tom odvolávat na slavný articulus 94,2 traktátu o zákoně.

(1) *První princip*. TOMÁŠ vychází ze srovnání teoretického a praktického rozumu a dospívá k tomuto výsledku: Jako teoretický rozum ve své činnosti předpokládá první, nedokazatelný a o sobě zřejmý teoretický princip, *tak i praktický rozum předpokládá první, nedokazatelný a o sobě zřejmý prakticko-normativní princip*. Prvním principem teoretického rozumu je princip sporu. Tvrdí (*teoreticky*), že bytí a nebytí se vylučují, event. „že totéž nelze zároveň tvrdit i popírat“. Analogicky k tomu první princip praktického rozumu tvrdí (*normativně*), že *dobro a ne-dobro se vylučují*.

Jako jsoucno (*ens*) je první, co vůbec spadá do postřehu (*apprehensio*), tak dobro (*bonum*) je první, co spadá do postřehu praktického rozumu, který je zaměřen k jednání (*opus*). Neboť každý konatel je činný pro nějaký cíl (*finis*), který má ráz dobra. [...] Tedy prvním příkazem (*primum praeceptum*) zákona je: Dobro se má konat a sledovat, a zlu se vyhýbat (*bonum est faciendum et prosequendum et malum vitandum*). Na tom se zakládají všechny ostatní příkazy přirozeného zákona. (I–II, 94,2)

Význam tohoto prvního příkazu *lex naturalis* lze vyjádřit takto:

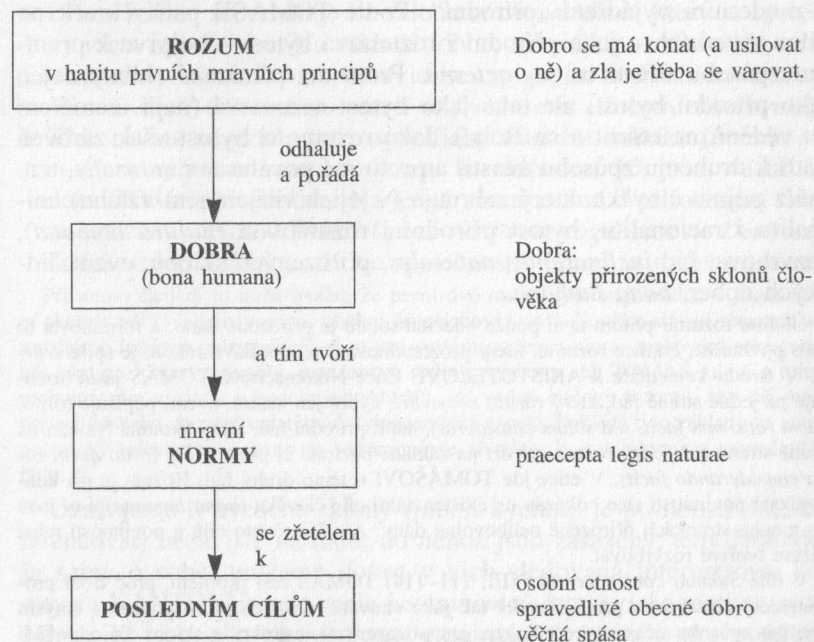
- Jako činné, snažící se a potřebné bytosti vždy sledujeme v rámci svých přirozených sklonů určité cíle a v tomto smyslu máme co činit s *dobry* a *zly*. Tato perspektiva dobra je *předmorální*. Platí i pro konatele bez rozumu, například pro zvířata.
- To se mění, když se představa dobra objeví v *praktickém rozumu*. Pak jde o to, abychom *rozumově určili, co je opravdu dobré*.
- Toto dobro, určené rozumem v rámci jeho prozívatelnosti a zákonodárství (srov. 4.2.1), nabývá striktně *morálního charakteru povinnosti*, který v předmorálním, hédonistickém úsilí o dobro ještě neexistuje.
- Protože určování dobrého se v *lex naturalis* děje vždycky rozumem, povinnosti zásadně podléhají nároku *racionálního* (kognitivního) prostředkování; lze je argumentativně odůvodnit.

Interpretace I–II, 94,2 je ovšem velmi kontroverzní a je předmětem mnohaleté rozsáhlé diskuse. Jako uvedení doporučujeme např. B. PESCH 1977, 568–578, KLUXEN 1980, 233–237.

(2) *Konkretizace*. Jak dospíváme od tohoto prvního mravního principu, který obsahově nic nevypovídá, k obsahově určitějším praktickým zákonům a nakonec ke konkrétní povinnosti? Jak postupuje rozum jakožto svědomí ve svém zákonodárství? K tomu nejprve uvedeme ústřední text:

K příkazům přirozeného zákona patří všechny povinnosti a zákazy, jež praktický rozum přirozeně (*naturaliter*) poznává jako dobré pro člověka (*bona humana*). Protože však dobro má ráz cíle, zlo však ráz opaku, plyne z toho, že všechno, k čemu člověk má přirozený sklon, rozum přirozeně pojímá jako dobré, a proto jako to, co člověk má svou činností uskutečnit, a opak toho chápe jako zlé, čeho se má vystríhat. Řád příkazů přirozeného zákona je tedy řád přirozených sklonů (I–II, q.9, a.2).

Slovo „přirozeně“ (*naturaliter*) TOMÁŠ užívá jako opak k „nadpřirozeně“ (*supernaturaliter*). Konkretizace *lex naturalis* je (alespoň zásadně) možná obecně lidsky. Je zjevná i bez předpokladu pozitivního Božího zjevení. TOMÁŠ zde myslí na výrok PAVLŮV: „Jestliže národy, které nemají [zjevený] zákon, samy od sebe činí to, co zákon žádá, pak jsou samy sobě zákonem, i když zákon nemají“ (Řím 2,14).

Obr. 12: Základní struktura *lex naturalis*

TOMÁŠ tedy chápe konkretizaci tak, že druhý (speciální) způsob účasti na *lex aeterna*, totiž *lex naturalis* odpovědně-svobodně prozřetelnostně činného stvořeného rozumu, vztahuje k prvnímu (obecnému) způsobu účasti. Rozum má jako svědomí provádět konkretizaci dobra na základě přirozeně nelibovolných, obecně lidských přirozených sklonů, tedy na základě existenciálních cílů, jež nelibovolně vyplývají z přirozené povahy člověka a na nichž lze ukázat, co jsou *bona humana*, tedy co je „dobré pro člověka“. Se zřetelem k těmto přirozeným sklonům lidství má rozum jakožto svědomí určovat řád příkazů, event. povinností přirozeného zákona (*lex naturalis*).

Zde je nutné vysvětlení: Moderní pojem přirozenosti funguje často (např. u KANTA) jako protiklad pojmu rozumného a svobodného subjektu. Tomášská nauka o přirozeném zákoně pracuje s jiným pojmem přirozenosti. Když TOMÁŠ mluví o *natura humana*, o *inclinationes naturales*, event. o *lex naturalis*, jde mu zpravidla o celou bytost člověka jako *animal rationale*, tj. moderně vyjádřeno: jako přírodní a rozumovou bytost, nejde pouze o jeho stránku biologicko-animální, v moderním vyjádření „přírodní“. Podle TOMÁŠE patří člověk po obou stránkách – jako přírodní i rozumová bytost – nejprve k prvnímu způsobu účasti na *lex aeterna*. Proto má přirozené sklony nejen jako přírodní bytost, ale také jako bytost rozumová (např. zaměření na vědění, na ctnost a na Boha). Jako rozumová bytost však zároveň patří k druhému způsobu účasti, a proto má povahu *lex naturalis*, tzn. má z pojmu člověka, který zahrnuje (v jejich vzájemném vztahu) animalitu i racionalitu, bytost přírodní i rozumovou (*natura humana*), rozvrhovat řád *inclinationes naturales*, přirozených sklonů, event. lidských dober, *bona humana*.

Úlohou rozumu přitom není pouze odečítat to, co je přirozeně dáno, a formulovat to jako povinnost. Funkce rozumu, který prozřetelnostně vede a dává zákon, je spíše *tvůrčí*. V úvodu komentáře k ARISTOTELOVĚ Etice Nikomachově TOMÁŠ jasně rozlišuje na jedné straně řád, který rozum *nevytváří*, nýbrž jen nazírá, event. popisuje (*ordo, quem ratio non facit, sed solum considerat*), např. přírodní řád, který zkoumá fyzik, a na druhé straně řád, který rozum *vytváří* na základě nazírání či pozorování (*ordo quem ratio considerando facit*). V etice jde TOMÁŠOVI o tento druhý řád. Rozum je při konkretizaci povinnosti sice odkázán na existenciální cíle člověka (*bona humana*) a ty jsou po mnoha stránkách přirozeně nelibovolně dány. Ale řád těchto cílů a povinností musí rozum tvořivě rozvrhovat.

V díle *Summa contra gentiles* (III, 111–114) TOMÁŠ řeší problém, proč Boží prozřetelnost nestanovila praxi člověka tak jako chování ostatních tvorů pouze ve smyslu prvního způsobu účasti (obecné), tzn. jen přirozenými instinkty a sklony. V odpovědi se ukazuje perspektiva otevřenosti a variability, v níž TOMÁŠ vidí povahu mravního

zákona. Na všechny ostatní tvory se prozřetelnost vztahuje pouze se zřetelem k jednotlivým druhům (*propter speciem*) a k tomu dostačují přirozené instinkty a sklony. Ale na člověka se vztahuje pro něho samého (*propter seipsum*) jako individuální osobu (*propter individuum*). „Proto muselo být lidem [...] dáno něco, čím by byli řízeni ve svých osobních skutcích (*in suis personalibus actibus*). A to nazýváme zákonem.“ (114) Pro naše téma to znamená, že *lex naturalis* je třeba chápat tak, že se v individuálních svědomích vztahuje na osobní rozvrh života.

V řádu rozumu (*ordo rationis*) je řád příkazů přirozeného zákona (*ordo praeceptorum*) vztažen – ve smyslu citovaného textu (94,2) – na řád přirozených sklonů. Podle jakých hledisek má být tento řád rozumu rozvíjen? TOMÁŠ krátce naznačuje, jak si představuje strukturu tohoto řádu. Jeho výklad připomíná ARISTOTELA (EN I, 1097b21 – 1098a20). TOMÁŠ rozlišuje architektonicky *tři roviny přirozených sklonů* a přiřazuje k nim tři typy lidských dober (*bona humana*):

- První rovina se vztahuje ke sklonu *zachovat sám sebe* (*conservatio sui esse*), který je společný *všem tvorům*. Na základě tohoto základního sklonu jde v *lex naturalis* o všechno to, „čím se zachovává život člověka“ (*per quae vita hominis conservatur*).
- Druhá rovina se vztahuje ke sklonu *zachovat druh*, který je společný *všem živočichům*. Na základě tohoto speciálního sklonu jde v *lex naturalis* o všechno to, co souvisí se „spojením muže a ženy a s výchovou dětí“ (*coniunctio maris et feminae et educatio liberorum*).
- Třetí rovina se vztahuje ke specificky lidským dobrům (*bonum secundum naturam humanam*), tzn. ke sklonům, jež jsou vlastní lidem. TOMÁŠ uvádí dva: Na jedné straně mluví o přirozeném sklonu „poznat pravdu o Bohu“ (*quod veritatem cognoscat de Deo*) a na druhé straně o sklonu „žít ve společnosti“ (*quod in societate vivat*).

Při tomto členění je třeba uvážít, že první dvě roviny, jež mají základ v *prehumán-ní* skutečnosti (všichni tvorové, všichni živočichové), se v člověku stávají tématem samozřejmě *lidským způsobem*. Platí to pro systém potřeb v rámci zachování sebe právě tak jako pro oblast sexuality, manželství, rodiny, výchovy atd. TOMÁŠ mluví o tomto prehumánním základu z podobných důvodů, jež vedou etology k tomu, aby při interpretaci lidského chování uplatňovali fylogenetický aspekt. Pokládá tyto základy za antropologicky relevantní, a proto za významné se zřetelem k architektonice naznačeného řádu.

Uvažujeme-li uvedené sklony (mohli bychom je po libosti dále diferencovat) nezávisle na řádu, do něhož jsou zasazeny, tedy jednoduše samy o sobě, můžeme *dobra* v nich sledovaná interpretovat (ve smyslu KANTOVĚ) jako zcela *heteronomní*, *hypotetické* motivy (srov. 3.2.4), jež jsou jako takové pouze empirické a nemají s mravností nic společného. Mohli bychom tak interpretovat i zřetel k Bohu, například

v hédonistickém kalkulu, v němž jde (zde na zemi nebo na věčnosti) pouze o odměnu a trest. Mravní relevantnosti nabývají tyto sklony zjevně teprve tím, že je *uspořádá rozum*. Teprve tento řád rozumu (*ordo rationis*) je činí tématy mravních příkazů (*praecepta moralia*) v rámci přirozeného zákona (*lex naturalis*).

Pokusme se tuto ideu řádu charakterizovat. Na počátku stojí lidská osoba se svým elementárním, zprvu zcela heteronomním *pudem sebezáchovy*, se sklonem k životu a k štěstí. Ale sebezáchova člověka nutně a zprvu zcela heteronomně odkazuje k společnému životu s druhými lidmi. TOMÁŠ soudí, že se tato nutnost projevuje nejprve v oblasti, kterou pojímá jako *rodinnou*. Zde však vstupuje do hry *ordo rationis*: rodinná oblast má být utvářena tak, aby byl možný stav, v němž může být uskutečněno nejen mé subjektivní *bonum*, ale také *bona humana* této oblasti, resp. (slovy KANTOVÝMI) stav, který můžeme rozumně chtít (3.3.1).

Můžeme to ilustrovat takto: Zachování sebe, svůj život a štěstí chápu v rodinném kontextu nejen jako podmíněné druhými lidmi, ale uznávám také sebezachování druhých lidí, jejich život a štěstí jako právo, jež jim náleží jako osobám. Tím uznávám povinnost, abych sebe zachovával a nasazoval nejen sám pro sebe, ale také pro druhé, a abych vlastní život a štěstí chápal jako dílčí funkce společného rodinného blaha a učinil je závislými na tomto společném blahu. Při tom se uplatňuje mnoho přirozeně nelibovolných hledisek: zvláštnosti vztahu muže a ženy, asymetrie vztahu rodičů a dětí, generační problém atd. To všechno se komplikuje konkrétními danostmi bydlení, možnostmi výdělků, zdravotního stavu atd.

Obecnější zásady, určitější pravidla a konkrétní povinnosti, jimiž se rozum snaží uspořádat oblast této skupiny sklonoů, nabývají za těchto předpokladů zcela zjevně *mravního* významu. Analogicky totéž platí, máme-li na mysli třetí rovinu, týkající se *společenského vztahu* (*in societate vivere*). Zde jde o integraci do sociálních útvarů ekonomické, kulturní a politické povahy a nakonec o perspektivu lidstva. TOMÁŠ na začátku traktátu o zákoně nejprve konstatuje, že zákon je vždy věc rozumu (*aliquid rationis*), a pak hned zdůrazňuje, že zákon je vždycky zaměřen na *společné blaho* (*lex semper ad bonum commune ordinatur*). Společenský vztah, podmíněný nejprve heteronomně zachováním sebe, je tedy třeba uspořádat rozumem spravedlivě ve smyslu tohoto *bonum commune*, tedy zákony, příkazy a pravidly, které jsou rovněž mravně relevantní. Přes všechen rozdíl mezi předmoderním a moderním chápáním společnosti je společnost uspořádaná rozumově ve smyslu *bonum commune* analogická KANTOVĚ „říši účelů“ (3.2.3).

Pro TOMÁŠE jako křesťanského teologa bylo jasné, že elementární snažení o život

a o štěstí konfrontují člověka nejen s mravně relevantními *bona humana* rodinné a sociální oblasti, ale také s problémem Boha. Souvislosti etiky a víry se ještě budeme zabývat.

Ilustrovali jsme program konkretizace *lex naturalis* pomocí souboru tří rovin sklonoů, který předložil TOMÁŠ. Tento soubor je sice po mnoha stránkách dobově podmíněný, například v tom, jak mimořádně silné místo v něm má rodina. Nicméně objasňuje teorii *lex naturalis*, event. význam, jaký má svědomí jako praktický rozum při konkretizaci *lex naturalis*. Zřetel k přirozeně nelibovolným určením a danostem lidského bytí, jež TOMÁŠ nazývá *inclinationes naturales*, by dnes musel zahrnout nejrůznější poznatky humánních věd, jež se snaží v různých disciplínách empirickými metodami vykázat to, co je antropologicky nelibovolné, a tak významné pro praxi v nejširším smyslu. I v tomto zřeteli k vědám by ve smyslu programu *lex naturalis* šlo o to, aby rozum jako svědomí zaměřil bohatství přirozeně nelibovolných daností lidského bytí na *správné dobro*. Toto dobro jakožto dobro pro člověka (*bonum humanum*) má v různých kontextech sociální skutečnosti zároveň vždy povahu dobra obecného (*bonum commune*).

Připomeňme si souvislost svědomí-synderesis v oddíle 4.1.1. Vztah *lex naturalis* a synderesis můžeme charakterizovat takto: Přirozeným zákonem (*lex naturalis*) TOMÁŠ myslí svézakonodárnost rozumu (určenou apriorně alespoň v její základní struktuře). *Lex naturalis* ukazuje apriorní určení, v němž praktický rozum stanoví praktické čili morální principy, pravidla a konkrétní povinnosti. Praktický rozum je v tomto smyslu přirozený habitus mravního rozlišování (souzení). TOMÁŠ proto charakterizuje přirozený zákon (*lex naturalis*) také jako „světlo přirozeného rozumu, jímž rozeznáváme, co je dobré a zlé“ (STh I-II, 91,2). Naproti tomu synderesis TOMÁŠ chápe jako přirozený habitus prvních a nejobecnějších praktických, resp. mravních principů, jež jsou stanoveny, resp. rozlišovány ve „světle“ přirozeného zákona (*lex naturalis*). Tyto první principy jsou na základě *lex naturalis* samy o sobě zřejmé pro všechny lidi (*per se nota communiter omnibus*, 94,2, srov. PESCH 1977, 573 n.).

Tak jsme ukázali základní myšlenky TOMÁŠOVY nauky o přirozeném zákoně (*lex naturalis*). Náleží nepochybně k dějinně nejvýznamnějším koncepcím v tradici neempiristické fundamentální etiky. Mluví-li se dnes o *klasickém přirozeně-právním* myšlení nebo o *přirozeně-právní etice*, jde většinou o pozice, které vycházejí z této nauky o přirozeném zákoně.